

НЕПУБЛИКУВАНИ ВЛАДЕТЕЛСКИ И АДМИНИСТРАТИВНИ ПЕЧАТИ ОТ НУМИЗМАТИЧНАТА КОЛЕКЦИЯ НА РЕГИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ПЛОВДИВ

Явор МИТОВ

В настоящата статия са представени седем печата от колекцията на Регионален археологически музей – Пловдив¹. Шест от седемте печата са дарени на музея през 2008 г. Това са моливдовули на българските владетели цар Симеон Велики (893-927), цар Петър (927-969) и на византийския император Константин IX Мономах (1042-1055). Мястото и контекстът на намирането им не са известни. Въпреки това екземплярите са много добре съхранени и освен че увеличават групата на известните досега такива печати, благодарение на запазената си иконография дават нови възможности за изследователите на средновековната сфрагистика. Що се отнася до печата на стратега Варда, той е намерен при археологически разкопки на Епископската базилика в гр. Пловдив². Печатът е много добре съхранен и предоставя сведения за функционирането на византийската администрация по българските земи в средата на XI в.

1. Печат на анонимен владетел (табло L 1). Съхранява се в: РАМ – Пловдив, инв. № 1. Диаметър: 22,2 мм; тегло: 22,45 г. Датировка: IX – X век. Състояние: много добро. Изображенията са оградени в зрънчест кръг. Липсват надписи и титули. Отпечатъкът е бил сравнително добре центриран.

¹ На тях ми обърна внимание нумизматът на музея гл. ас. Десислава Давидова, която любезно ми предостави възможността да работя с тях, за което тук изказвам своята благодарност.

² За печата на стратега Варда изказвам благодарност и на археолога в РАМ – Пловдив гл. уредник Жени Танкова за предоставената възможност да публикувам този сфрагистичен паметник.

Лице: Бюст на Христос с кръстат нимб. Изобразен е с брада. Облечен е в хитон и химатион. С дясната ръка благославя, а с лявата държи евангелие.

Опако: Бюст на владетел. Носи полусферична корона с челен обръч, на който е поставен кръст. От страните покрай ушите се спускат пропендули. Очите на владетеля са старателно изобразени и предадени с големи зеници. Брадата му е слабо загатната. Облечен е в скъпоценна дреха и носи огърлица от три реда бисери. На нея са окачени три големи и два малки медальона. На големите медальони чрез точки са представени изображения – вълнообразен елемент с точка отгоре, вероятно конници (Йорданов 2016, 125). Може да се направи и друго предположение – че големите медальони не са кръгли, а имат формата на цвете, в което е поставена точка. На малките медальони също е поставена по една точка в средата.

Досега са известни 26 екземпляра подобни печати от 6 или 7 булотириона. Това показва, че тези моливдовули са били използвани в продължителен период от време (Йорданов 2016, 132-133). Настоящият печат е направен от булотириона, с който са ударени печати № 268-276 (група III) от корпуса на Йорданов (Йорданов 2016, 125-127). Отсъствието на името на владетеля създава проблеми при идентификацията на анонимния печат. Досега най-приемливата хипотеза е печатът да бъде свързан с българския владетел Симеон (893-927). За това насочва разказът в „Шестоднев“ на Йоан Екзарх, където е описано облеклото на българския владетел. Той носел мантия, ушита със златни нишки, а на шията си златна гривна, каквато виждаме изобразена и в настоящия моливдовул (Кочев 1981, 231).

2. Печат на Симеон, архонт на България (893 – 917 г.) (табло L 2).
Съхранява се в: РАМ–Пловдив, инв. № 2. Диаметър: 22,5 мм; тегло: 25,42 г. Състояние: добре запазен. Печатът е ограден от зрънчест кръг. Сравнително добре центриран и изпълнен отпечатък.

Лице: Бюстово изображение на Иисус Христос. Той е представен с кръстат нимб, дълга коса и брада. Неговият нимб продължава и се свързва с облеклото, което е хитон и химатион. Изображението е предадено схематично. Изобразяването на нимба и равнораменният кръст зад него, както и сливането на нимба с дрехата, показват неопитност или че гравьорът не е разбирал добре иконографията им (Йорданов 2016, 63). Отгоре надясно започва кръгов надпис, който е изписан с едри букви:

+ ΧΕΒΟΝΘΗΣΥΜΕΩΝΙΑΡΧΟΝΤΙΒ8ΛΓΑΡΙΑΣ

Възстановен надпис: +Χ(ριστ)ῆ βοήθη Συμεῶνι ἄρχοντι Βουλγαρίας

Превод: + Христe, помагай на Симеон, архонт на България.

Опако: В средата е представено бюстово изображение на Богородица с мантия и мафорий. Нейният нимб е старателно предаден. Ръцете ѝ са представени пред гърдите в молитвен жест. Отгоре надясно започва надпис:

. ΚΕΒΟΝΘCVMΕWNIAPXONTIB8

Възстановен надпис: + [Θ](εοτό)κε βοήθ(η) Συμεῶνι ἄρχοντι Βου[λγαρίας]

Превод: + Богородице, помагай на Симеон, архонт на България.

Този моливдовул се причислява към втората група от печати на Симеон „архонт на България“. Известни са 10 екземпляра, отпечатани от два или три булотириона (Йорданов 2016, 61). Настоящият печат е изготвен от булотириона, към който принадлежат печати № 49 (частно притежание) и № 51 (РИМ – Силистра) от корпуса на Йорданов. Първият е намерен в Шуменско, а вторият – в Силистра (Йорданов 2016, 65). Тези печати се ситуират в началото на държавническата дейност на цар Симеон. При тях българският владетел следва иконографията на печатите на баща си Борис I Михаил (852-889) и неговата титла „архонт на България“ (Йорданов 2016, 67). Както отбелязва И. Йорданов, тези печати са били манифест за продължаване на политическата линия, водена от баща му Борис I Михаил (Йорданов 2016, 67).

3. Печат на Симеон василевс на ромеите (917 – 927 г.) (табло L 3).

Съхранява се в: РАМ – Пловдив, инв. № 3. Диаметър: 18 мм; тегло: 8,52 г. Състояние: много добре запазен. Посоката на лицевата и опаката матрици са както при монетите ↑↓. Изображенията и надписите са оградени в зрънчест кръг.

Лице: Изображението е в негатив. Представен е Иисус Христос с кръстат нимб, дълга коса и брада. Очите и носът са старателно предадени. Той е седнал на трон с химатион. С лявата ръка държи евангелие, а с дясната благославя. Тронът е оформен величествено и е с широко седалище. Краката му са стъпили върху загатнат посредством една линия супендиум. Огледално обърнатият надпис започва долу вдясно:

+ ΝΙΚΟΠVΟΥΕΡΗ'ΠVΟ'ΠΟΛΑΤΑΕ'

Възстановен надпис: + Νικοποῦ [ε(ι)ρη(vο)]πο(ῶ) πολ(λ)ὰ τὰ ἔ(τη)

Превод: На победотвореца и миротвореца многая лета!

Опако: На главата владетелят носи стема с едри скъпоценни камъни, на върха на която е разположен кръст. Покрай ушите му се спускат едри пропендули. Лицето е портретувано с големи очи и

зеници, прав нос и с брада. Той е облечен в дивитисион. Препасан е с лорос, целият с бисери, чийто край е прехвърлен през лявата му ръка. На спуснатия от ръката край на лороса е изобразен кръст, а завършекът му е с три висящи бисера. Владетелят е стъпил на сунпедиум и е заел тържествена поза. В лявата си ръка държи кълбо с кръст, а в дясната – скиптър, който в долната част завършва с малка сфера. Кръстът е равнораменен и е пресечен с хризма. Цар Симеон е изобразен в цял ръст в пълния си блясък на василевс. Пълен кръгов надпис започва долу вляво:

+ CVMEONENXPICT'VACIAE'POMEWN' +

Възстановен надпис: + Συμεὼν ἐν Χρισ(τῷ) βασιλε(ὺς) Ῥομέων +

Превод: + Симеон в Христа василевс на ромеите. +

4. Печат на Симеон василевс на ромеите (917 – 927 г) (табло L 4). Съхранява се в: РАМ–Пловдив, инв № 4. Въпреки, че печатът е публикуван, в настоящото съобщение той е поместен с цел пълнота при представянето на дарението от 2008 г. на РАМ – Пловдив (Давидова 2009, 186-189; Йорданов 2016, 76). Инв № 5. Диаметър: 15 мм. Тегло: 6,22 г. Състояние: Недобре запазен. Посоката на лицевата и опаката матрици са както при монетите ↑↓. Изображенията и надписите са оградени в зрънчест кръг. Четат се само части от надписите върху двете страни:

Лице:

... ΠVO'ΠOΛA ...

Възстановен надпис: [+ Νικοπνοῦ ε(ι)ρη(νο)πνο(ῦ) πολ(λ)ὰ [τὰ ἔ(τη)]

Превод: На победотвореца и миротвореца многая лета!

Опако:

... ΒACIAE'POMEWN +

Възстановен надпис: [+ Συμεὼν ἐν Χρισ(τῷ)] βασιλε(ὺς) Ῥομέων +

Превод: + Симеон в Христа василевс на ромеите. +

Двата моливдовула на „Симеон василевс на ромеите“ спадат към група печати, които илюстрират най-високия етап в имперските амбиции на българския владетел. Досега са известни над 27 екземпляра – всичките отпечатани с един булотирион. Настоящите два печата равноправно се присъединяват към тази група и са отсечени от същия булотирион. Екземпляри от тази група печати почти не се срещат извън Велики Преслав (Йорданов 2016, 74).

Предложеното тук разчитане на епитета εἰρηνοπνοῦ (εἰρηνοποιός – миротворец), който е слабо видим в единия от настоящите моливдовули, стана възможно и благодарение на публикуваните от Йорданов

печати №86 и №107 (Йорданов 2016, 75, 78), както и на един екземпляр, продаден на аукциона „Roma Numismatics Ltd.“ (E-Sale 38. 29 Jul 2017, Lot 1001), където в началото на думата могат да се различат буквите ΕΡΗ'. Така се получава аklamацията: + Νικολουῦ εἰρηνοπουῦ πολλὰ τὰ ἔτη – „На победотвореца и миротвореца многая лета!“ Епитетът νικολουῦ е изписан без съкращения, докато вторият епитет εἰρηνοπουῦ е съкратен на две места. Този епитет цар Симеон използва и в друга група от печати, надписите на които гласят: + Ε(ι)ρηνουπουῦ βασιλέος πολλ(λ)ὰ τὰ ἔτη – „На миротворния василевс многая лета!“ (Йорданов 2016, 68). В случая се вижда комбинация на възхвали към владетеля като победотворец и миротворец. Откриването на нови екземпляри ще даде по-голяма яснота за въпросния текст³.

5. Печат на цар Петър (945 – 969 г) (табло L 5). Съхранява се в: РАМ – Пловдив, инв. № 6. Диаметър: 13 мм; тегло: 10,81 г. Състояние: добро. Сравнително добре центриран отпечатък, като единствено лицевата матрица се е извъртяла няколко градуса обратно на часовниковата стрелка спрямо опаковата матрица.

Лице: Бюстово изображение на Иисус Христос, държащ евангелие. Изобразен е с кръстат нимб, хитон и химатион. От двете му страни са изписани титулите: ΙС – ΧС.

Опако: В средата е разположено бюстово изображение на владетеля във фас. На главата си той е представен със стема. Поради деструкциите на печата не се вижда кръстът, който е поставен на върха на владетелската корона. От нея покрай ушите се спускат пропендули, завършващи накрая с по три едри бисера. Лицето е предадено издължено, с широко отворени очи и с брада. Облечен е в дивитисион и препасан с богато украсен лорос. Поради изместването на матрицата, в края, слабо се вижда дясната ръка на владетеля, с която той държи кълбо. Около образа се намира кръгов надпис, от който се чете само втората част:

..... ΑCΙΛΕΥC

Възстановен надпис: + [Πέτρος β]ασιλεύς

Превод: + Петър, василевс.

От този тип досега са засвидетелствани 5 екземпляра, отпечатани с една и съща матрица. Настоящият печат се причислява към тази група и е отпечатан със същия булотирион.

³ За друго разчитане на текста, както и за предходните предложения на изследователите, вж. Йорданов 2016, 79-81.

6. Печат на император Константин IX Мономах (1042 – 1055 г.) (табло L 6). Съхранява се в: РАМ – Пловдив, инв. № 7. Диаметър 28 мм, тегло: 38,80 г. Състояние: слабо запазен.

Лице: Бюст на Христос, изобразен с брада и с кръстат нимб. На всяко от рамената на кръста в нимба са вписани по пет точки. Облечен е с хитон и химатион. В лявата си ръка държи евангелие. От двете му страни са изписани титулите: $\text{IC} - \text{XC}$. Отдясно на образа – част от слабо запазен кръгов надпис:

... NOYHΛ

Предложена възстановка: [+ Έμμα]νουήλ

Опакo: Допоясно изображение на император Константин IX Мономах във фас, изобразен с брада, носи корона с кръст, от страните на която се спускат пропендули, завършващи в края с по три бисера. Облечен е в дивитисион и лорос. В дясната си ръка държи скиптр с кръст, а в лявата си ръка – сфера, на която също е поставен кръст. Вижда се част от запазен кръгов надпис. Той е изписан с латински букви, с изключение вероятно на гръцката буква омега⁴:

... STAHT' AЧТОCRA ...

Предложена възстановка: [Cɔn]stant(inos) autocra[t(or)]

Печатът принадлежи към тип А вариант 2 от печатите на император Константин IX Мономах, по класификацията на Закос – Веглери (Zacos, Veglery 1972, 72, п. 79с).

7. Печат на Варда, протоспатарий, хипат и стратег (1040 – 1050 г.) (табло L 7). Съхранява се в: РАМ – Пловдив, пол. инв. № 56/2016. Диаметър 30 мм; тегло: 16.08 гр. Състояние: много добре запазен. Въпреки че оловното ядро се е изместило леко встрани, отпечатъкът е пълен. Изображенията и надписите са оградени в зрънчест кръг.

Лице: Бюстово изображение на св. Никола, благославящ с дясната ръка и държащ евангелие с другата. От двете му страни вертикален надпис:

Θ Α | ΝΙ | ΚΟ – Α | Α | Ο | C

⁴ Тук изказвам благодарност на проф. Вернер Зайбт за отправените препоръки относно четенето на надписа на верса.

Възстановен надпис: ὁ ἄγιος Νικόλαος

Опакo: Шестредов надпис:

—
+ KERΘ,
ΡΑΡΔΔΑΨ
CΠΑΘΑΡΙΨ
V.ΠΑΤΟΣ
CΤΡΑΤΗ
Ψ—ΓΟ

Възстановен надпис: Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Βάρδ[α] (πρωτο)σπαθαρί(ω) ύπάτο (καί) στρατηγό

Датировката на печата може да бъде отнесена непосредствено след 1040 г., около 1040-1050 г., когато титлата хипат се появява отново (Jordanov 2015, 154). Липсата на фамилно име в печата затруднява идентифицирането на неговия притежател. Въпреки това, той може да бъде сближен с печат № 1522 на Варда Казакис (Jordanov 2009, 500). Към тези разсъждения насочват следните податки: 1. Сравнително еднаквата датировка на двата печата – средата на XI в; 2. Еднаквото първо име – Βάρδας; 3. Титлата протоспатарий и длъжността стратег и в двата печата; 4. Изборът на еднакво изображение на светец покровител на лицевата страна – св. Никола. Любопитно е да се отбележи, че печат № 1522 е открит в Силистра, докато настоящият печат е намерен при разкопки на Епископската базилика в гр. Пловдив.

Настоящите печати на българските средновековни владетели цар Симеон Велики и цар Петър, както и на византийския император Константин IX Мономах, допълват групите на публикуваните сфрагистични паметници, като се причисляват към вече установените булотириони, от които произхождат. Печатът на цар Симеон с надпис „Симеон василевс на ромеите“ (инв. № 3), благодарение на своята добра запазеност, показва детайли от владетелските инsigнии, образа на българския владетел, както и неговите епитети. Моливдовулът на стратега Варда дава нови сведения за дейността на византийската администрация в Пловдив – четвърт век след падането на българските земи под византийска власт.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Давидова 2009: Д. Давидова. Нови постъпления в нумизматичния фонд на Регионален археологически музей – Пловдив. – Годишник на Регионален археологически музей – Пловдив 11, 2009, 186-189.

Йорданов 2016: И. Йорданов. Корпус на средновековните български печати. София, 2016.

Кочев 1981: Н. Кочев. Йоан Екзарх. Шестоднев. София, 1981.

Jordanov 2009: I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume 3. Part I: Text. Sofia (Bulgarian Academy of Sciences), 2009.

Jordanov 2015: I. Jordanov. Observations on Dating of Byzantine Seals (Fourth to Fourteenth Century) according to the *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*. – In: Byzantine and Rus' Seals. Proceedings of the International Colloquium on Rus'-Byzantine Sigillography, Kyiv, Ukraine 13-16 September 2013. Kyiv, 2015, 143-158.

Zacos, Veglery 1972: G. Zacos, A. Veglery. Byzantine Lead Seals, Volume I, Part I. Basel, 1972.

UNPUBLISHED ROYAL AND ADMINISTRATIVE SEALS FROM THE NUMISMATIC COLLECTION OF THE REGIONAL MUSEUM OF ARCHAEOLOGY – PLOVDIV

Yavor Mitov

(Summary)

The work presents 7 molybdebullae from the collection of the Regional Museum of Archaeology – Plovdiv. Six of them were donated to the museum in 2008. There is not any information about their provenance. The seventh seal belongs to the strategos Bardas. It was found during archaeological research at the Episcopal Basilica in Plovdiv in 2017. As far as possible, the seals are arranged in chronological order as follows:

Molybdebulla of an anonymous monarch (9th – 10th c.). In the sigillography it has been associated with the name of the Bulgarian Tsar Simeon (893-927). Its obverse bears the representation of a bust of Christ with a cruciform halo. On the reverse the bust of a monarch is represented with a semi-spherical crown and an ornate precious garment.

Molybdebulla of Simeon, archon of Bulgaria (dating from 893 – 917) bearing a bust representation of Jesus Christ and St. Theotokos, with legends: +X(ριστ)ε βοήθη Συμεῶνι ἄρχοντι Βουλγαρίας / + Θ(εοτό)κε βοήθη Συμεῶνι ἄρχοντι Βου[λγαρίας]. The seal belongs to the second group of seals of Simeon Archon of Bulgaria.

Molybdebulla of Simeon Basileus of the Romans (dating from 917 – 927) displaying images of Jesus Christ enthroned and Tsar Simeon in full length, with Basileus' garments and insignia. Legends on both sides of the seal: + Νικοπυοῦ [ε(ι)ρη(νο)]πυο(ῦ) πολ(λ)ὰ τὰ ἔ(τη) / [+ Συμεὼν ἐν Χρισ(τῷ)] βασιλε(ὺς) Ῥομέων +; Still another seal struck by the same bulloterion as the previous one of **Simeon Basileus of the Romans (dating from 917 – 927)** and legends: [+ Νικοπυοῦ ε(ι)ρη(νο)]πυο(ῦ) πολ(λ)ὰ [τὰ ἔ(τη)] / [+ Συμεὼν ἐν Χρισ(τῷ)] βασιλε(ὺς) Ῥομέων +. Both seals belong to a group of molybdebullae illustrating the highest stage of the imperial ambitions of the

Bulgarian monarch. Pieces of this group scarcely appear outside Veliki Preslav.

Molybdobulla of Tsar Peter (dating from 945 – 969) displaying a bust image of Jesus Christ blessing with one hand and holding the Gospel in His other hand. A bust of Tsar Peter is represented on the other side of the seal with a legend around him: + [Πέτρος β]ασιλεύς.

Molybdobulla of Emperor Constantine IX Monomachos (dating from 1042 – 1055) bearing a bust image of Christ on its obverse and a legend: [+ Ἐμμανουήλ, and on its reverse – a half-length representation of the emperor Constantine IX Monomachos with insignia and legend written in Latin letters (but possibly with Greek omega): [Cōn]stant(inos) autocra[t(or)]. The seal belongs to type A, variant 2 according to the classification of Zacos – Veglery.

Molybdobulla of Bardas, protospatharios, hypatos and strategos (dating from 1040 – 1050) displaying a bust image of St. Nicholas blessing with his right hand and holding a Gospel in his left hand. A legend on both sides of the image: ὁ ἅγιος Νικόλαος. A legend on the reverse: Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Βάρδ[α] (πρωτο)σπαθαρί(ω) ὑπάτο (καὶ) στρατηγό. This seal can be approximated with a known seal of the strategos Bardas Kazakis. Its date relates to the mid 11th c.

The molybdobullae here presented complement the sources of medieval Bulgarian and Byzantine history.

Табло L

6

7

1

2

3

4

5

6

7

